

МОДЕРНІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ КІНЦЯ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізується модернізм в українській культурі кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. Розглядається поняття «модернізм» з позиції культурології. Аналізуються передумови появи модернізму в культурі. Виділяються особливості українського модернізму. З'ясовується роль модернізму в розвитку української культури.

Ключові слова: модернізм, українська культура, новаторська культура.

Модернізм в історії української культури один з найяскравіших періодів. Проте, в силу минулої політичної ситуації, не було змоги для об'єктивного його дослідження. Тільки на початку ХХІ ст. відкрилася необхідна можливість, з'являються дослідження: С. Павличко, В. Р. Винник-Остапишина, Н. Мірошниченко, Я. Поліщука. Однак, дана тема є багатогранною, тому залишається відкритою для досліджень. Отже, метою дослідження є аналіз модернізму в українській культурі кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Існує багато трактувань поняття «Модернізм», які розкривають його суть в залежності від галузі науки. З позиції ж культурології, під «модернізмом», слід розуміти – тип культури кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., який виступив проти традицій на користь новацій. Отже, в нашому дослідженні ми будемо відштовхуватися від цього визначення.

¹ © Фільова Т. В., 2014.

Розділ другий. Філософська антропологія і культура

На рубежі XIX–XX ст. на Україні поступово поширюється культура модернізму. Виникнення українського модернізму відбувалося у значно важчих соціокультурних умовах, ніж модерну у інших країнах Європи. Це обумовлювалося бездержавністю, що була в Україні. Тому в цей час, спостерігалися лише окремі його прояви. У монографії «Міфологічний горизонт українського модернізму» Ярослав Поліщук зазначає, що «український модернізм народжувався суперечливо, важко торуючи собі шлях до утвердження нових естетичних цінностей». Причина цього полягає «в консервативності українського суспільства на межі віків, яке не виробило скільки-небудь значущих новітніх культурних інституцій, на які могла б спертися європейська естетика модернізму» [9, с. 18].

Розвиток модернізму в Україні був визначений майже математично. Якщо ми припускаємо існування модернізму як культурної епохи, то маємо прийняти, що ці епохи існують і змінюють одна одну з певною закономірністю. Коли виділити основні особливості цих епох, помітимо регулярне коливання маятника від ірраціональності до ірраціональності навпаки. Іншими словами, відповідне домінування то діонісійського, то аполонівського начал (концепція Шлегеля–Ніцше). Стосовно України легко простежити схильність до діонісійського начала: яскравий прояв українського бароко, затяжний і чисельний у представництві авторів романтизм (у двох варіантах – «фольклорному» та «революційному», за кваліфікацією Д. Наливайка). Невипадково виявляється та ж тенденція до ірраціонального у найбільш репрезентативних постатях української філософії: Г. Сковорода та П. Юркевич (філософія серця). [5, с. 8–9].

В українській літературі першим модерністськи гасла висунув 1901 р. поет М. Вороний, який на сторінках «Літературно-наукового вісника» у програмному відкритому листі закликав повернутися до ідеї «справжньої запашної поезії», тематично і жанрово розширити існуючі в тогочасній літературі рамки. Естафету в М. Вороного прийняла група галицьких письменників «Молода муза» (П. Норманський, В. Пачовський, О. Луцький та ін.), яка 1907 р. оприлюднила свій маніфест, що містив критичні зауваження щодо реалізму в літературі та орієнтувався на загальноєвропейські зразки та тенденції. У літературі народжуються суголосні з європейськими напрямки імпресіонізму (В. Стефаник), неоромантизму і модерну (Б. Лепкий), В. Пачовський, П. Карманський [7].

До витоків українського модернізму можна віднести пізній романтизм як стильовий напрямок у мистецтві та літературі. На рубежі XIX–XX ст. в українському мистецтві спостерігається підвищений інтерес до довершеності форми, майстерності, категорії прекрасного, культ краси, анти утилітаризму, заперечення пропаганди певної ідеологічної доктрини. Це можна побачити у творчості В. Пачовського, М. Вороного.

В музичній культурі модернізм проявляється у послідовників М. Лисенка – О. Кошиць, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, С. Людкевич. Приступають до творчої праці молодші – Б. Лятошинський, Б. Яновський, Л. Ревуцький, М. Вериківський. Якщо впродовж минулого періоду найбільше число творів пишуть у жанрах хорової та вокальної музики, то від середини 1920-х рр. виникають нові жанри симфонії, опери, кантати, фортепіанні твори. Таким чином у композиторській творчості були засвоєні нові жанри, які осмислювалися в контексті загальноєвропейських і національних стильових традицій. Поряд зі збагаченням жанрів поповнювалося музично-творчий процес як ціле. Розпочалося становлення модерного музикознавства як складової музичної культури у працях С. Людкевича, Ф. Колесси, П. Козицького, М. Грінченка.

Модернізм у театрі зароджувався завдяки М. Кропивницького, П. Саксаганського, Суходольського, Д. Гайдамаки, М. Садовського [3].

В українській архітектурі модернізм також поширюється, це можна побачити в геометрично чітких лініях споруд, динамічності їх форм. У цьому художньому напрямку побудовано залізничні вокзали Львова, Києва, Жмеринки, Харкова, перший в Україні критий ринок (Бессарабський). Найяскравішими посталями архітектурного модернізму були К. Жуков, О. Вербицький, М. Верьовкін та ін. Пошуки та експерименти архітекторів-модерністів мали на меті забезпечити максимальну функціональність будівлі, зберігши при цьому чіткість ліній фасаду. В архітектурі домінуючою була еkleктика в різноманітних стильових комбінаціях: ретроспективізм, неокласицизму. Модерн в українській архітектурі був тісно пов'язаний зі стилістичним напрямком неоромантизму. Наприклад, «Будинок з примарами».

Вже на початку XX ст. модернізм проявляється у скульптурі. Під впливом західних мистецьких шкіл формується плеяда українських скульпторів-модерністів – М. Гаврилко, М. Парашук, В. Іщенко, П. Війтович та ін. Їхній творчості властиві контрастні світлотіньові ефекти та глибокий психологізм. Зірка світового масштабу О. Архипенко збагатив мову пластики XX ст.: він змусив порожній простір стати органічним і дуже виразним елементом композиції. Цьому неперевершеному майстрові належать «Ступаюча жінка», «Жінка, яка зачісується» та інші твори.

У живописі прихильниками модерністських експериментів були М. Жук, О. Новаківський, В. і Ф. Кричевські та ін. Еволюція живопису можна визначити як перехід від наслідування реальної достовірності до власної авторської міфотворчості, яка переважно походила від джерел народної поезії.

Революція у 1917 р. наповнила культурну діяльність України почуттям новизни, свідомістю звільнення від старого світу і його обмежень. З'явилися складні невідкладні питання про те, в якому напрямку варто розвиватися українській й культурі, на які зразки їй необхідно орієнтуватися і якій бути взагалі. Це був час пошуків та надій. Натхнені почуттям власної місії та зростаючої аудиторії, письменники, художники та вчені із захватом поринули у свідомості нового культурного всесвіту [1, с.162]. Сфера культури цього періоду стала, так би мовити, сферою у якій формувалася національна самосвідомість. Наприклад, вчені М. Шаповал та Сріблянський говорили про кваліфіковану культуру як умову для життєздатності нації. За допомогою ряду діячів культури – М. Грушевського, І. Франка, Д. Яворницького, а також праць «Українська граматики» та «Рідне слово» Б. Грінченка, графіки «українська абетка» Г. Нарбута, діяльності товариства «Просвіти» став можливий вихід української мови на рівень мови професійної культури.

Після революції, та під час національного відродження 1920-х рр. визначне місце в розвитку культури належало літературній сфері. Літератори цього періоду закликали до орієнтації на джерела світової культури, а відтак відмовлялися від провінційного просвітництва.

Група неокласиків – М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Пилипович, О. Бургардт займалися перекладами світової класики. Вони відкидали тенденцію до спростовування, побутовизму, сентиментальності. Дослідник українського модернізму О. Дорошкевич (1889–1946 рр.) визнав М. Вороного як одного з найяскравіших поетів цього стилю. “Модернізм, – писав О. Дорошкевич, – формально вніс помітні й плідні риси в українську поезію, остаточно підрізавши в її панування Шевченкових епігонів, але соціально він правив за реакційну, яскраво-буржуазну течію...” [2, с. 76].

М. В. Винниченко заперечував етнографічний реалізм в літературі і був прибічником європейської орієнтації. Він сповідував обумовлений соціальними обставинами моральний релятивізм. Це означало, що щастя неможливо окреслити природними прагненнями, воно є рівновагою між потребами і прагненнями.

М. Хвильовий (1893–1933) у середині 1920-х рр. кидає гасло «Геть від Москви», маючи на увазі необхідність переорієнтації на «психологічну Європу». Письменник бачив розвиток української культури окремо від Росії, яка тривалий час тримала Україну у неволі. Він застерігав: “І коли... ця ставка, зігравши історично необхідну роль, виродилась в «гарячку ностальгії», то все це виходило з... трагедії української нації в цілому, з її ролі колоніальної країни” [9, с. 581]. М. Хвильовий вважав, що єдиний шанс української літератури вийти на світову арену – стати модерністською, як тодішня Європа.

Друге місце, після М. Хвильового, по відстоювання модерністської літератури в Україні займав – головний літератор часопису «Українська хата» –М.Євшан (1889–1919). Він говорячи про пріоритет європейських культурно-мистецьких традицій у розвитку української культури, зазначав що “головна річ в тім, щоби, заходячи в тісніші зносини з чужими літературами, не затримувати оригінальних прикмет своєї” [10, с. 312]. Він підкреслював, що “нова та культура мусить бути національна, мусить вийти з глибин народної душі, але вона не може бути українофільська...” [Там само, с. 53].

Окрім М. Євшана, у «Українській хаті» друкувалися М. Сріблянський та А. Товкачевський. Серед особливостей даної групи письменників можна назвати: естетизм, аполітичність, критика народництва, орієнтація на підвищення рівня вітчизняної культури. Вони зверталися до здобутків європейського модернізму, а саме до творчості М. Метерлінка, Г. Ібсена, а також до філософії Ф. Ніцше.

Д. Наливайко висловила досить цікаву і водночас суперечну думку, що “модернізм 1920-х рр. це «універсальність, вихід за межі локального й історичного, в які вводили мистецтво реалізм та натуралізм, прагнення до розімкнення часу й простору, до вираження глибинних сутностей людини й одвічних первнів буття... За всієї численності власне модерністських та авангардистських течій, творчість його великих митців відбувалась здебільшого поза цими течіями, не вкладаючись в жодну з них” [6, с. 46].

Своєрідність українського варіанту модернізму полягає і в тім, що він із естетичного феномену перетворився на культурно-історичне явище, став спробою подолання провінційності, другорядності, вторинності української національної культури, формою залучення до надбань світової цивілізації. Він ніби символізував перехід українського суспільства від етнографічно-побутової самоідентифікації, тобто виокремлення себе з-поміж інших, до національного самоусвідомлення – визначення свого місця і ролі в сучасному світі [7].

Модернізм трактувався його прихильниками як єдино можливий у ті роки перехід українського письменства у нову якість. Він постав не тільки під впливом мистецьких віянь Заходу, а й на основі

Розділ другий. Філософська антропологія і культура

відновлюваної вітчизняної традиції, зокрема «філософії серця», що виявила чимало спільних ознак з «філософією життя». Національний чинник мав велике значення у формуванні українського модернізму, тому його слід пов'язувати не так з кризовими моментами початку ХХ ст., як із хвилею нового національно-визвольного піднесення. Сферою діяльності нашого модернізму виявилася нація, але не тільки в онтологічній та морально-етичній площинах, як у народників, а й у філософській та естетичній [4, с. 459]. Отже, можна говорити про те, що український модернізм дійсно мав свої особливості, він будувався у власній більш складній історико-культурній ситуації.

Таким чином, проаналізувавши культуру модернізму, ми побачили, що в Україні вона стала закономірним явищем. Модернізм завдяки творчості українських митців проникає на Україну в кінці ХІХ ст. Проте на формування українського модернізму вплинули не лише західноєвропейські країни, а й власні національні особливості. Зокрема, культурно-політична ситуація, що виникла після Жовтневої революції, сприяла розквіту модернізму. Тобто, на відміну від європейського модернізму, український – був тісно пов'язаний з політикою. Загалом, у ХХ ст. в Україні та Європі відбулися такі культурні процеси, що дали змогу модернізму активізуватися та досягти максимального розвитку в 1920-х рр. Проте, досягнувши свого піку, українська культура модернізму стикнулася на початку 1930-х рр. з жорсткою ідеологією, що впроваджував Уряд, і була фактично заборонена.

Література:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. - К.: Генеза, 1996. – 356 с.
2. Дорошкевич О. До історії модернізму на Україні // Життя й революція. – 1925. – №6–7. – с. 76.
3. Культура модернізм: доба модерну і доба авангарду модернізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http : // www.twirpx.com](http://www.twirpx.com) – Назва з екрана.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалева, В. І. Теремка – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 757 с.
5. Мірошніченко Н. Модернізм в українській драматургії початку ХХ століття // Українській театр ХХ століття: монографія / Редкол.: Н Корнієнко та ін. – К.: вид-во «ЛДЛ», 2003. – 512с.
6. Наливайко Д. Про співвідношення «Декадансу», Модернізму», «Авангарду» // Слово і час. – 1997 – №11-12. – с. 44-48
7. Особливості українського модернізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http : // www.textbooks.net.ua](http://www.textbooks.net.ua)
8. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: Монографія. – 2-е вид., доп. і перероб. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002 – 223 с.
9. Хвильовий М. Г. Твори: У 2 тт. – Т. 2. – К., 1990. – с. 581.
10. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К., 1998.

Филёва Т. В. Модернизм в украинской культуре конца ХІХ ст. – начала ХХ ст. В статье анализируется модернизм в украинской культуре конца ХІХ ст. – начала ХХ ст. Рассматривается понятие «модернизм» с позиции культурологии. Анализируются предпосылки появления модернизма в культуре. Выделяются особенности украинского модернизма. Определяется роль модернизма у развитии украинской культуры.

Ключевые слова: модернизм, украинская культура, новаторская культура.

Fileva T. V. Modernism in the culture of Ukrainian end ХІХ - the beginning of ХХ century. This paper presents and analyses the modernism in the culture of Ukrainian end ХІХ – the beginning of ХХ century. Concepts of «modernism» with position of culturology are considered. Preconditions of appearance modernism in the culture are analyzed. Peculiarities modernisms of Ukrainian are emphasized. Role of modernism in the development culture of Ukrainian are defined.

Key words: modernism, culture of Ukrainian, innovation culture.